

Slum- turism

Slumturismen bygger ofta på idén om att hjälpa destinationsortens invånare, samtidigt som man vill lära sig något om dem. Men hur ska slumturismen beskrivas? Är det frågan om nödhjälp eller en vara som erbjuds av upplevelseturismen? Varför väcker fenomenet stark moralisk indignation? Och vad menar vi egentligen med ordet 'slum'? Tore Holst analyserar.

Den s.k. slumturism är ett växande fenomen. En undersökning från 2015 ger vid handen att ca 1 miljon turister om året tar en guidad rundtur i Rio de Janeiros favelas, Sydafrikas townships, Indiens jhuggis, eller i något av de många andra informella områden som ligger i utkanterna av megapolerna i den globala södern. Turerna tar i regel ett par timmar och görs till fots. De kombinerar den klassiska guidade turen – där guiden-som-lärare underhåller/föreläser i ett fastslaget format – med ryggsäcksresenärernas autenticitetssökande 'anti-turism' – där det är lokalbefolkningens vardag som upphöjs till attraktion, snarare än museer, kyrkor och monument. Typiskt är att turerna drivs av operatörer som antingen ger en del av överskottet till hjälporganisationer i den slum de förevisar, eller också helt enkelt marknadsför sig som utvecklingsorganisationer som bjuder ut slumturer som inkomstkälla. Turerna kan därmed också ses som en hyperkomprimerad form av turism i form av frivilligarbete, där målet är att hjälpa destinationsortens invånare samtidigt som man lär sig något om dem.

Detta betyder att slumturism som praxis ligger och väger mellan en merkantil och en altruistisk logik, där turerna samtidigt är varor i en upplevelseekonomi och nödhjälpsperformanser. Pengarna som byter händer är därmed samtidigt donationer och lön, turisterna både donatorer och konsument. Guiderna representerar

slummens invånare, både genom att motta turisternas donationer, men också genom att mot lön visa upp dem som attraktioner. Ofta marknadsförs guiderna som autentiska invånare i den slum de visar runt i, och i det fallet uppför de alltså en version av sin egen identitet, som de därefter tar betalt för. Betalningen är både en donation till dem som värdigt hjälpbehövande och en lön för att spela rollen som värdigt hjälpbehövande.

Ofta marknadsförs guiderna som autentiska invånare i den slum de visar runt i, och i det fallet uppför de alltså en version av sin egen identitet, som de därefter tar betalt för.

I denna ordning ligger det inte i sig något förkastligt. Vägörenhet på marknadens villkor är välbekant från utvecklingsbranschen, där man inte bara marknadsför hållbar konsumtion som ett alternativ till utvecklingshjälp, utan också utvecklar allt flera underhållande nödhjälpsperformanser, såsom insamlingsshower med

Ur denna fundamentala oenighet om hur ojämlikhet uppstår har det vuxit fram ett myller av definitioner av vad slum är och hur den kan uppgraderas till "icke-slum".

kändisar, quizzer och konserter till förmån för världens nödställda. Trots likheten mellan dessa shower och slumturism är det moraliska motståndet mot slumturism ändå långt större, och sträcker sig från eftertänksamma inlägg mot denna praxis till ilska inlägg på sociala medier, som för det mesta åberopar en magkänsla av att praxisen är 'fel' på ett odefinierbart sätt.

Ett exempel på denna ilska från 2013 gäller det sydafrikanska lyxhotellet Emoya, som anlade en 'shanty town' som annex mitt i naturen med golvvärme och wifi, där gäster kunde 'leka fattiga' i komfortabla förhållanden. Den satiriska tv-showen *The Colbert Report* gjorde ett inslag om det, vilket gav upphov till en viral kampanj i sociala medier mot vad man kallade 'fattigdomsporr'. Emoyas fattigdomstivoli skiljer sig från slumturer genom

att Emoya enkom skapade sin egen 'slum' i stället för att visa turister den faktiska slum som det finns mängder av i Sydafrika. Det intressanta var ändå att Emoyas vanliga lyxhotell, som inte på något sätt porträtterade fattigdomen och som inte ens donerade till de fattiga, inte blev föremål för ilska.

Ilskan mot slumturism går ofta ut över 'felaktiga' sätt att framställa och avhjälpa slum. Att slummen förbigås i stillhet, eller ses som ett problem som är för stort för att enskilda aktörer ska kunna avhjälpa det, är typiska föremål för ilska. Det kan tyckas paradoxalt, men har bl.a. att göra med hur ordet 'slum' har uppstått och använts i historien.

Den spännande slummen

Ordet 'slum' uppstod i slutet av 1800-talet på engelska; det syftade då på snabbt uppförda byggnader av dålig kvalitet där de lägst betalda arbetarna eller de arbetslösa bodde. Redan då ingick ordet i en ideologisk kamp om hur fattigdom, och därmed de fattigas bostäder, uppstod. Om folk själva är ansvariga för var de befinner sig på den sociala rangskalan, är de också ansvariga för att de bor på slumområden, men om ojämlikhet är socialt producerad, ligger ansvaret snarare hos det omgivande samhället och den elit som har möjlighet att förändra situationen. Ur denna fundamentala oenighet om hur

ojämlikhet uppstår har det vuxit fram ett myller av definitioner av vad slum är och hur den kan uppgraderas till "icke-slum". Tillsammans tecknar de en historia av hur tidens växlande eliter har betraktat vissa befolkningsgrupper som åtskilda från det samhälle man försöker skapa, även om denna grupp av "icke-borgare" inte själv var ansvarig för denna åtskillnad.

Slumturism har i en viss mening existerat lika länge som själva slummen, eftersom ordet 'slum' först dyker upp just i historiska beskrivningar av elitens expeditioner till storstadens baksida. Beskrivningarna visar att frågan hurvida ett område sågs som 'slum' inte bara berodde på hur mycket pengar invånarna hade; invånarnas kultur spelade alltid en central roll som ett problem eliten skulle avhjälpa, samtidigt som denna kultur också fascinerade den. Detta gäller t.ex. guideboken *Baedekers* beskrivningar av Londons kvarter Shoreditch och Whitechapel i slutet av 1800-talet, där goda kristna från den "riktiga" staden om dagen erbjöd frälsning för storstadens utslagna, medan de i hemlighet besökte områdenas opiumhål och horhus om natten. Det viktoriaiska borgerskapet projicerade alltså den lössläpplighet de drömde om på de fattigas kvarter, varefter de försökte frälsa dem från den.

Men även om turisterna bara är intresserade av att bli underhållna ett par timmar, vänder mötet med slummen ofta upp och ned på det etablerade maktförhållandet mellan fattiga lokalinvånare och relativt rika turister.

En annan form av historisk slumturism finner man i New York, där varje ny våg av invandrare har börjat i stadens sämsta byggnader och därefter arbetat sig upp. Etniskt homogena enklaver som Chinatown och Little Italy övergick från att förknippas med farlig annanhet, till att under 1900-talet bli respektabla, för att till slut förknippas med kosmopolitisk storstadskolorit. I dag håller finansdistriktet kring Wall Street på att överta dessa tidigare etniska enklaver, till turistföreningarnas stora förtrytelse. Den etniska slummen har därmed gått från att vara ett stigmatiserat område till att vara en exotisk produkt som kan säljas till turister, även om samma turister i andra sammanhang ser etniska skillnader som ett problem.

Dessa historiska exempel visar att slum har definierats i kulturella termer utifrån en klassmässig, moralisk eller etnisk skillnad som kan väcka en fruktbar blandning av avsky och begär. De 'förbjudna' känslorna rättfärdigörs moraliskt med hänvisning till att man avskaffar eller tämjer denna ödesdigra skillnad just genom att interagera med den. Detta har fått kritikerna av slumturismen att dra slutsatsen att denna elitära 'hjälp' liknar

en kontrollmekanism man hellre vill vara utan, vilket lägger grunden till en del av motståndet mot nutidens slumturism.

Globaliserad slumturism

Den form av slumturism som är mest populär idag äger ändå rum i utkanten av den tidigare koloniserade världens megapoler, i Asien, Afrika och Latinamerika. Den kallas 'globaliserad' slumturism, och liknar de historiska förebilderna däri att några av dessa projicerade skillnader exotiserar och blir till varor i en upplevelseekonomi. Förhållandet mellan den vita, koloniala eliten och de 'infödda' har ju alltid varit ett annat än den koloniala elitens förhållande till den inhemska, vita arbetarklassen. De flesta koloniala städer är t.ex. planlagda med 'vita' och 'svarta' stadsdelar, där kolonialherrar respektive 'infödda' höll till. Den historiska slumturismen i kolonierna har därmed typiskt bestått av 'expeditioner' in i de 'svarta' stadsdelarna. När vita turister från den globala norden idag tar en två timmars tur in i slummen för att hjälpa sluminvånare, hör kritiker av globaliserad slumturism ofta ett eko av den rasistiska nedlåtenhet med vilken kolonialherrarna försökte 'hjälpa' kolonierna.

Maktförhållandena är dock komplexa. Dels är det mest de lokala eliterna som hör detta eko. Invånarna i slummen har normalt fullt upp med att hanka sig fram för dagen, medan de hoppas att lokala eliter inte ska riva deras hus med bulldozer, och på vissa ställen försöker sluminvånarna rentav använda turister som språkrör för sin sak när deras hus är hotade. De försöker alltså etablera en internationell solidaritet som når utöver välgörenhetens donationslogik och turismens bytesekonomi med performans för pengar. Om besökarna t.ex. anammar det aktivistiska förhållningssätt som är förknippat med turism i form av frivilligarbete, lyckas det ibland göra engagemanget mera permanent. Men även om turisterna bara är intresserade av att bli underhållna ett par timmar, och blir lockade av exotiska framställningar av den globaliserade slummen i reklamer, vänder mötet med slummen ofta upp och ned på det etablerade maktförhållandet mellan fattiga lokalinvånare och relativt rika turister. Redan det faktum att inte ens de mest garvade turister kan hitta tillbaka till hotellet genom de ringlande gatorna utan guidens hjälp inger dem i regeln en viss ödmjukhet.

Motsättningen mellan eliter i den globala södern och slumturister förstärks ytterligare av att de två grupperna inte nödvändigtvis förstår varandras utmaningar och visioner för hur goda städer ser ut och fungerar. Slumområdena i den globala södern uppstår normalt på grund av massiv migration från upplandet till städer som inte har en infrastruktur för att ta emot dem, och områdena växer därför ofta organiskt utgående från varje ny migrants beslut om var hans eller hennes hus ska stå. När man inte bygger avloppsledningar eller planlägger raka gator innan man bygger, är det svårt att göra i efterskott. Avsaknaden av husgrunder gör dessutom att man inte bara kan placera flera takbyggnader ovanpå de existerande husen, när stadsplanerare önskar inhysa flera människor på samma kvadratmeter. Trots lukten kan slumområden ändå verka inspirerande för utifrån-

Slumupplevelsen är en vara som säljs för pengar som samtidigt fungerar som lön och donation, och det ger turisterna rollen som konsumenter och donatorer, men inte som politiskt medvetna världsmedborgare.

kommande, då de t.ex. liknar de gamla stadskärnorna i Nordeuropas huvudstäder med sina slingrande, smala gator som byggts före bilarnas tid. De är populära destinationer för turister till fots, bl.a. därför att de med sin labyrintartade utformning passar fotgängarnas fart och sinne för proportioner.

Omvänt har den slum man finner i den globala norden idag i stort sett aldrig vuxit fram organiskt; den består av hyper-planlagda sociala bostadsbyggnader uppförda i billig betong från 1960-talet och framåt. Detta har fått världsberömda arkitekter som holländaren **Rem Koolhaas** att undersöka om den 'informella urbanismen' i söderns slum kan lära den klassiska stadsplaneringen något om hur man skapar liv i kvarter som blivit livlösa. Samtidigt försöker stadsledningen i söderns megapoler ironiskt nog hantera invandringen genom att bygga bostadsområden som till förväxling liknar slummen i den globala norden, vilket inte imponerar på turisterna.

De beskyllningar för voyeurism, rasism och fattigdomsponn som riktas mot slumturister som finner slummen i den globala södern fascinerande måste därför i någon mån nyanseras. Å ena sidan projicerar all turism en form av exotism på andras vardag, och sluminvånarnas vardag är ofta så hård att det kan verka frivolt att se det vackra i den. Å andra sidan beror denna fascination ofta på en räckta konkreta erfarenheter av hur alltför regelrätt stadsplanering kan slå fel, och en förtummelse av att stadsledningarna i den globala södern upprepar de fel med att planera bostadsområden för fattiga som en gång begåtts i den globala norden.

Solidaritet på marknadens villkor

Kvar finns frågan: vilken form av solidaritet med slummens invånare kan turisterna engagera sig i? Är det t.ex. legitimt att enbart kämpa för att invånarna i slummen ska bo kvar, utan att insistera på att deras levnadsvillkor är ett problem som måste lösas politiskt? Frågan blir prekär, för den framhäver att slumturer marknadsförs sig som välgörenhet på marknadens villkor; turernas berättelser om social mobilitet i slummen har vanligen marknaden som utgångspunkt.

På 'Reality Tours' slumtur i området Dharavi i Mumbai i Indien förevisas den produktiva slummen som en motbild mot elitens bild av slummen som en sten i skon på den starkt växande framstormande storstaden. Här sorteras avfall och bakas kakor till hela staden, och

gummiskor sulas om i små rum utan ventilation, intill en *sweat shop* med barnarbetare. *The Economist* lovprisade 2007 Dharavi som ett tillväxtmirakel, vars attityd till problemlösning borde kopieras av det etablerade affärslivet, men de glömde att nämna att det bl.a. var frånvaron av fackföreningar, arbetstidsregler, arbets-skadeersättning och reglering av bostadsmarknaden som gjorde invånarna till en så effektiv arbetsstyrka. Ett befolkningsöverskott sörjer för att det alltid finns nya arbetare när de gamla slits ut, och områdets uppskattade omsättning på 500 miljoner dollar om året har alltså en rad mänskliga kostnader, som inte försvinner genom att man enbart avlägsnar stigmat från slummen som område och i stället ser den som en neoliberal lekplats.

På 'Imzu Tours' i townshippen Khayelitsha intill Kapstaden i Sydafrika slår man ett liknande slag för den fria marknaden som slummens räddning. Här marknadsförs det lokala hipstercaféet, Department of Coffee, med specialdesignade pappmuggar, medan ägaren berättar att hans vision är att caféet ska bli Sydafrikas svar på Starbucks. Drömmen går sannolikt aldrig i uppfyllelse, men även om den gör det är målet att den autentiska upplevelsen av slummens kaffe ska massproduceras. En tillväxtlogik som är marknadens enda svar på hur områden som Khayelitsha kan uppnå social mobilitet, trots att massproduktion kommer att göra områdets enastående kaffe till allmängods.

Även om besökande turister kanske inser att denna formel för social mobilitet bara fungerar för ett fåtal är det svårt att argumentera mot den eftersom turisterna själva ingår i en ekonomisk rundgång på marknadens villkor. Slumupplevelsen är en vara som säljs för pengar som samtidigt fungerar som lön och donation, och det ger turisterna rollen som konsumenter och donatorer, men inte som politiskt medvetna världsmedborgare. Solidariteten mellan dem och sluminvånarna förblir därmed i ett slags apolitisk rymd, där envar är sin egen lyckas smed, trots att slummen för de flesta turister är ett exempel på hur extremt olika villkor världens befolkning har, beroende på var man är född, geografiskt och socialt.

För slumturister har obehaget mot slumturism ofta inte så mycket att göra med det traditionella stigma som associeras med slummen, eftersom det är relativt lätt att etablera en rymd tillsammans med guiden och lokalbefolkningen där detta stigma ses som ett uttryck för gammaldags rasism och elitism som ingen på turen delar. Mera obehagligt är det att tvingas ansluta sig till en logik där det t.ex. inte finns rum för att dryfta en politiskt driven ekonomisk omfördelning mellan rika och fattiga, därför att sluminvånarna själva har ansvar för att skapa sig en god tillvaro. Slumturism är därmed också ett praktiskt exempel på konsekvenserna av att en allt större del av utvecklingshjälpen försiggår på marknadens villkor, där politiska visioner om en mera rättvis värld ersätts av neoliberal visioner om konkurrens som utvecklingsgrundval.

Tore Holst är FD i Kultur- og Sprogmodestudier, Roskilde Universitet

